

“EKMEK VE GÜL”: GÜVENCESİZ ÇALIŞAN KADINLARIN SAĞLIĞI

Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR
Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Gazetecilik Bölümü Bilişim AD

Emeğin, sermayeden isteyebileceği en asgari talep bir işe sahip olmaktır. Günümüzde, bu asgari talep bile karşılanmamaktadır. 21. yüzyılın başında dünya genelinde ve Türkiye özelinde, güvencesiz çalışma ile bir işe sahip olunup olunmadığı sürekli bilinmezlik içindedir. Güvencesiz çalışmanın, ücretler ve çalışma koşulları üzerinden yarattığı tahribat, kadın işçilerde erkek işçilere oranla daha fazladır. Bu yazıda, güvencesiz çalışan kadın işçilerin sağlığı tartışılacaktır.* Hem güvencesiz çalışma kavramı hem de güvencesiz çalışan kavramı oldukça geniştir: Güvencesiz çalışmanın farklı boyutları olduğu gibi, güvencesiz çalışan kadınlar da oldukça farklı emek süreci örgütlenmeleri içindedirler. Güvencesiz çalışan kadınların karşı karşıya oldukları ücretler, çalışma koşulları ve sağlık sorunları düşünüldüğünde, kadın dokuma işçilerinin, 1912 yılında Amerika’da başlayan bir grevde sadece karınlarını doyurmak değil, hayatı tüm güzellikleri ile yaşamak istedikleri için attıkları slogan, güvencesiz çalışan kadınlar için de oldukça manidardır: “Ekmek İstiyoruz, Gül de”**

Güvencesiz çalışma kavramı birçok boyutu olan bir kavramdır. Bir boyutu sosyal güvenceden uzak yani kayıtdışı çalışmaktır. Dünya genelinde, işgücünün önemli bir bölümünün, tam zamanlı ve güvenceli istihdamın dışında kalması sonucu, enformel emek piyasaları gündemde önemli bir yer tutmaktadır. Güvencesiz çalışmanın ikinci boyutu, yeni istihdam biçimleridir. Hem dünyada hem de ülkemizde güvencesiz istihdam biçimleri çeşitlenmekte ve yaygınlaşmaktadır. Taşeron çalışma, ev-eksensiz çalışma, çağrı üzerine çalışma, sözleşmeli çalışma, kısmi zamanlı çalışma, çalışma yaşamında en yaygın istihdam biçimleri haline gelmiştir. Güvencesiz çalışmanın üçüncü boyutu, işten çıkarılmanın çok kolay olmasıdır. Giderek çalışanların daha küçük bölümünü oluşturan görece güvenceli çalışanlar ise uluslararası stan-

dartlardan uzak bir iş güvencesi ile güvencesizliği farklı bir boyutta yaşamaktadırlar. Sermaye en ufak bir sıkıntıda ilk olarak işçi çıkarmayı düşünmektedir. Güvencesiz çalışmanın dördüncü boyutu ise sosyal güvencesi olan istihdam biçimlerinde sürekli risk altında olma, yarından emin olmama durumu ve gelecek kaygısıdır.

Güvencesiz çalışma içinde olan kadınlara bakıldığında çok farklı emek süreci örgütlenmeleri ile karşılaşmak mümkündür: Güvencesiz çalışan kadın mühendisler, her geçen gün emek sürecinde denetim ve vasıftan uzaklaşan kadın hekimler, uzun çalışma saatleri ve ucuz ücretlerle karşı karşıya olan kadın sağlık çalışanları, yoğun denetim altında kadın çağrı merkezi çalışanları, bakım işleri gittikçe kamusal hizmet niteliğinden çıktıkça bu işleri üstlenen kadınlar, serbest bölgelerde büyük markalar için çalışan kadınlar...

Güvencesiz çalışan kadın işçiler üzerine olan bu çalışma, kadın işçilerin ortaklaşan sağlık sorunları üzerinde durmaktadır. Bu çalışmada, kadın işçilerin sağlığı üzerine düşünürken sınıfın ortaklaşan özelliklerine vurgu yapılırken; sağlık kavramı da emeğin bütün sürecine müdahale eden ortamı, kısaca insan yaşamının bütün alanlarını kapsar şekilde, toplumun kendini geliştirmesi, yeniden üretmesi ve kendini gerçekleştirmesi (1) olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde güvencesiz çalışma içinde kadınlar ve farklılaşan deneyimler incelenecektir. İkinci bölümde ise güvencesiz çalışan kadınların ortaklaşan sağlık sorunları deneyimler açıklanacaktır.

Farklılaşan Deneyimler:

Güvencesiz Çalışan Kadınlar

21. yüzyılda sermaye kendi coğrafyasını yaratmaktadır. Sermaye akımları, iletişim teknolojileri ve küresel meta zincirleri, hem zamanın hem

de mekanın yeniden örgütlenmesi anlamına gelmektedir. Bu da, yeni uluslararası işbölümü içinde sermayenin yayılması ve küresel üretim için gerekli mekansal yeniden yapılanmadır. Sermayenin küresel üretimi, artı-değerin belli bir zamanda üretileceği çok özel mekanlara ihtiyaç duymaktadır. Küresel sermayenin küresel mekanı, oldukça soyuttur ve emek ve sermaye arasındaki ilişki, belli emek süreçleri içinde ve belli zamansal-mekansal belirlenimlerde (spatio-temporal fixes) üretilmektedir (2). Güvencesiz çalışan kadınlar, sanayi ve hizmet üretimi üzerinden incelenebilir.

Sanayi üretiminde güvencesiz çalışmanın yoğunlaştığı ilk alan, merkez ülkelerdeki sermayenin işçi sağlığının da aralarında bulunduğu maliyet kalemlerinden kaçarak çevre ülkelerdeki denetimsiz ve ucuz emeğe, özellikle kadın emeğine, yönelmesidir. Sanayi üretiminde güvencesiz çalışmanın yoğunlaştığı ikinci alan ise, çevre ülkelerin özellikle kadın emeğinden yararlanarak, IMF ve DB'nin istikrar ve yapısal uyum programları doğrultusunda ihracata dönük sanayileşme ile "küreselleşen" dünyada yer edinme uğraşdır.

Hizmet üretiminde güvencesiz çalışmanın en gözle görünür olduğu alan, göçmen kadın emeğidir. Merkez kapitalist ülkelerde göçmen kadın emeği, sermaye ihracı yerine çalışmaya geldiği ülkeye yasal olarak girmemesi nedeni ile ucuza mal olan emeği kullanmak anlamında bir sermaye birikim stratejisi olarak düşünülebilir (3). Merkez kapitalist ülkelerde son dönemde giderek artan kaçak kadın işçiler, çok kötü çalışma koşullarında, aşırı emek yoğunluğunda ve çok ucuza çalışmaktadırlar. İkinci olarak, hizmet üretiminde güvencesiz çalışma olarak vurgulanması gereken, kadın temizlik işçileridir. "Neoliberalizmin Kirli İş'i" adını verdikleri kitapta Aguiar ve Herod, Şili'den Güney Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafyada temizlik işçilerinin zor çalışma şartlarını ve ağır çalışma koşullarını gözler önüne sermektedirler (4). Hizmet üretiminde güvencesiz çalışmada üçüncü olarak üzerinde durulması gereken bakım emeğidir. Eski dönemde Keynesyen refah devletinin ve refah rejiminin önemli ölçüde üstlendiği bakım hizmetleri artık piyasa koşullarında kaçak göçmen kadın emeği ile ikame edilmektedir. Göçmen kadınlar, gerek geride bıraktıkları aile ve çocukların bakımlarını yerine getiremememin yarattığı baskılar ve gerekse de gittikleri ülkelerde göçmen emeği

olarak ortaya çıkan çalışma ve yaşam koşulları nedeni ile çok yıpranmaktadırlar (5).

Hizmet üretiminden bahsederken, kadın çalışanların önemli bir bölümünü içine alan bir önemli kavram da kuşkusuz maddi olmayan emek kavramıdır. Maddi olmayan emek kavramı, enformasyon, bilgi, fikir, imaj, ilişki ve duygulanımlar üreten emektir (6). Maddi olmayan emek, üretim sürecinde fiziksel olarak bir nesneye tekabül eden maddi emeğin yerine "bir hizmet, bir kültürel ürün, bilgi ya da iletişim gibi maddi olmayan mallar üreten emek" şeklinde tanımlanmaktadır.

Maddi olmayan emeğin iki önemli bileşeninden bahsetmek mümkündür: entelektüel emek ve jenerik emek (7). Entelektüel emek, kendi kendini programlayabilen, burjuva sosyal bilim kategorilerini gönderme yapmak gerekirse beşeri ve sosyal sermayeye sahip çalışanlardır. Entelektüel emeğin kendi katmanlaşması içerisinde kadın çalışanlar en alt düzeylerde yer almaktadırlar. Entelektüel emeğin en üst katmanını bilim ve teknoloji ile arası oldukça "iyi" olan ve beşeri ve sosyal sermayeye sahip erkek çalışanlar oluştururken; bilim ve teknolojiyle arası "mesafeli" ve beşeri ve sosyal sermaye konusunda "yetersiz" olan kadın çalışanlar daha düşük nitelikli işlerle ve daha az ücretlerle hiyerarşinin en altlarında yer almaktadırlar.

Maddi olmayan emeğin bir diğer bileşeni olan jenerik emek ise, vasıfsız işleri kapsamaktadır: bilgi işlem operatörleri, çağrı merkezi çalışanları.... Jenerik emeği, aslında 21. yüzyılda, sermayenin yeni coğrafyasında zamansal-mekansal belirlenimlerde örgütlenen yeni fabrikalardaki Taylorist-Fordist emek örgütlenmesi olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Çağrı merkezlerinde çalışma ise bu jenerik emeğin kristalize olduğu emek örgütlenmesidir. Ciddi anlamda kadın çalışan istihdam etmesi anlamında çağrı merkezleri "kadın gettoları" olarak da adlandırılmaktadır (8).

Maddi olmayan emek, entelektüel emek ve jenerik emek kavramsallaştırmasını içermesinin yanı sıra daha farklı iki kavramsallaştırmayı da içermektedir. Birincisi, hizmet işleri, entelektüel emek ve bilişsel emek gibi kavramları kapsayan ve asıl olarak entelektüel ya da dilsel olarak adlandırılacak problem çözme, sembolik ve analitik görevler ve dilsel ifadeler gibi emek türlerini ifade eder. İkinci olarak ise, "maddi olmayan

emek”in, en önemli bileşeni duygulanımsal emektir (emotional labour) (6). Duygulanımsal emek, örneğin uçuş görevlilerinin, çağrı merkezi emekçilerinin, banka veznedarlarının, güvenlik emekçilerinin ve fast-food emekçilerinin işlerinde gözlemlenebilen, esenlik, rahatlık, tatmin ve heyecan gibi hisleri üreten bir emektir. Duygulanımsal emekte, işverenler, çalışanların hal, tavır ve sosyal becerilerine önem verirler. Dolayısıyla, Hardt ve Negri’nin (6) deyişiyle, “ fikirlerimiz ve duygulanımlarımız işe katılınca, dolayısıyla yeni bir biçimde patronun komutasına tabi hale gelince, genelde yeni ve yoğun yabancılaşma ve taciz biçimleri yaşarız.” Duygulanımsal emek, kadın işlerin niteliğine de ışık tutmaktadır. Duygulanımsal emek içeren emek süreçlerinde çalışan erkekler aynı işte çalışan kadınlardan daha fazla ücret alıyor; çünkü “ ‘ahenk’, ‘bakım’, ‘anlayış’, ‘dayanışma’, ‘sabır’ yani anne gibi davranışları ve duyguları çağrıştıran işler düşük ücretli oluyor; çünkü bu tip özellikler kadınların doğal özelliği kabul ediliyor ve itibarı ne talep ne de hak ettiği varsayılarak yapılandırılıyor” (9).

Ortaklaşan Sağlık Sorunları: Güvencesiz Çalışan Kadınların Sağlığı

Az gelişmiş çevre ülkelerde uluslararası sermaye baskısı altında çalışan kadın emeği, az gelişmiş çevre ülkelerde merdiven altı kadın emeği, gelişmiş merkez ülkelerde göçmen kadın emeği, tüm ülkelerde kadın temizlik işçileri, tüm ülkelerde bakım emeği... Tüm bu farklılaşan çalışma deneyimlerine rağmen tüm kadın işçilerde ortaklaşan sağlık sorunlarından bahsetmenin anlamlı olduğunu düşünüyorum.

İlk ortaklaşan deneyim fiziksel yıpranmadır. Kadın işçilerin geçirdiği iş kazaları, meslek hastalıkları ve üreme sağlığı ile ilgili sorunlar her geçen gün artmaktadır. Doğan çocuklarla ilgili de oldukça endişe verici istatistikler bulunmaktadır: Yüksek ısıda çalışma sonucu bebekte büyüme gerilikleri, tekstilde çalışanlarda düşük doğum ağırlıklı bebek, erken doğum, ölü doğum gibi komplikasyonlar... Fiziksel yıpranma, sanayi sektöründeki kadın işçilerin daha çıplak yaşadığı sağlık sorunu olmakla birlikte, hizmet sektöründe çalışan kadınların da farklı açılardan da olsa ciddi fiziksel yıpranma ile karşı karşıya olduğu açıktır.

İkinci ortaklaşan deneyim manevi yıpranmadır,

diğer bir deyişle, duygulanımsal emeğin yarattığı yıpranmadır. Bu yıpranma belki şu cümleyle de özetlenebilir: “Önce kol emeğimizi istediler, sonra kafa emeğimizi istediler şimdi yüreğimizi istiyorlar.” Kadın emekçilere yönelik denetim aygıtlarında, kadının “uysal”, “itaatkar” ve “sorun çıkarmak istemeyen” gibi özelliklerine dayanan cinsiyetçi bir yaklaşım olduğu gözlemlenmektedir (4). Ayrıca vurgulanması gereken, son dönem duygulanımsal emek örgütlenmeleri ile bizatihi hal, tavır ve davranışların yoğun ve despotik bir denetim altına alınmasıdır. Güvenlik, bankacılık ve fast-food sektörlerinde ya da büyük alışveriş merkezlerinde satış görevlisi olarak çalışan ve büyük çoğunluğu kadın olan işçilerin, eski sistemde Taylor ve Ford’un işçinin vücudunu (bedenini) despotik emek rejimine tabi kılması benzeri, zihinleri, duygulanımları ve organizmalarının bütünü (gülümseme ve ses gibi) despotik emek rejimine tabi kılınmaktadır.

Üçüncü ortaklaşan deneyim, çalışma ve gündelik yaşam arasındaki sınırların aşınması veya çökmesidir. 21. yüzyılda hizmet ve sanayi üretimi “fabrika”nın ve/veya işyerinin mekansal ve zamansal sınırlılıkların ötesine geçme çabası içindedir (6). Endüstriyel paradigmada, işçiler üretimi neredeyse sadece fabrika içinde yaparlardı; fakat günümüzde, yeni çalışma biçimlerinin farklı görünümüleri olan “evde çalışma” ve “eve iş verme”, emek süreci örgütlenmesinin “fabrika”nın kapılarının ardına yaşamın her alanına doğru genişlediğini göstermektedir. Bu zamansal ve mekansal yeniden örgütlenmeyi, Hardt ve Negri (6) “biyopolitik üretim” olarak tanımlamak-tadırlar: “Biyopolitik üretim, topluma içkindir ve müşterek emek biçimleri aracılığıyla toplumsal ilişkileri ve biçimleri üretir.” Dolayısıyla, dün bireye ait, kişiye özgü, beden parçası gibi kavramlarla düşündüğümüz her türlü durumun, hareketin, organı sermaye tarafından yutulup kapitalist mübadelenin bir parçası haline dönüşmesinin kavramsallaştırılmasıdır.

Dördüncü ortaklaşan deneyim, patriarkal ilişkiden dolayı çalışma yaşamı dışı sorumlulukların çokluluğudur. Bu noktada kuşkusuz refah devleti düzenlemelerinin ciddi olarak zayıflamasının da bu sorumlulukları artırdığını vurgulamalıyız. Kadın çalışanlar da her geçen gün uyku ve dinlenme

süresinin azaldığı belirtilmektedir. Feminist iktisatçıların vurguladığı üzere, “piyasa üzerinden, metalaşmış, parasallaşmış bir değiş tokuşun dışında, ev işleri, çocuk bakımı, yaşlı bakımı gibi farklı üretim faaliyetleri kapsayan yeniden üretimin daha geniş kapsamlı ele alınması çok önemlidir. Yeniden üretim üç başlık altında irdelenir: işgücünün yeniden üretimi, mevcut yaşamın sürdürülmesi için harcanan emek anlamında toplumsal yeniden üretim ve bir sonraki kuşağın yetiştirilmesi için harcanan emek olarak insanların yeniden üretimi; hepsi görünmeyen kadın emeğidir” (9).

Beşinci ortaklaşılan deneyim, işyerlerinde uğranılan sözseldavranışsal tacizdir. Hem merkez hem de çevre kapitalist ülkelerdeki kadın çalışanlar için işyerinde kadına yönelik psikolojik ve cinsel taciz ile şiddetin yaygın bir sorun olduğu bir gerçekliktir. İşyerinde taciz ve kadına yönelik şiddete ilişkin çalışmalarda kadına yönelik tacizin genellikle açığa vurulmadığı ve görünür olmadığı ve tacizin tanımlanmayabildiği belirtilmektedir (10).

Altıncı ortaklaşılan deneyim, özsaygı yitimi ve kendisini yetersiz hissetmedir. Güvencesiz çalışmanın yarattığı belirsizlikler ve riskler ve bunun neden olduğu iş yaşamındaki sürekli rekabet, kararlılık ve uzun vadeli düşünme gibi duyguları erozyona uğratmaktadır. Karakter işyerindeki duygusal deneyimlerimizle rabitalıdır. Karakter, işin doğası, karşılıklı sadakat ve bağlılık, uzun vadeli bir hedef için ortak çaba sarf etme ve gelecekteki bir amaca yönelik çalışmayı içerirken farklı; esnek, güvencesiz, sadakat ve bağlılık gerektirmeyen, yarı sonlandırılabilir, her an parçalanmış ve sürekli olarak yeniden şekillenen örgütsel yapılar içerisinde yürütülen bir çalışma ilişkisinde farklı biçimlenmektedir (11).

Son olarak belirtilmesi gereken bir ortak deneyim de yabancılaşma ve yalnızlaşmadır. Tüm emek süreçleri içinde kadın çalışanlar, sürekli risk altında yaşamakta, iç dünyasında sürüklenmekte ve “biz” zamirinden çekinmektedirler. Dolayısıyla, bir-biri için kaygılanmayan “yalnız” kadın işçilerden bahsetmekteyiz.

Sonuç Yerine

Kadın işçilerin kapitalist emek süreçleri içinde karşı karşıya oldukları fiziksel yıpranma, sözseldavranışsal taciz, manevi yıpranma, çalışma dışı sorumlulukların artması, yabancılaşma ve

yalnızlaşma, uzun çalışma saatleri ve güvencesiz çalışma koşulları onların kendilerini işçi sınıfından görmeleri ve örgütlenmeleri ile sonuçlanmalıdır. Dolayısıyla, örgütlenme sürecinde en öncelikli konu, tüm kadın çalışanlarının “emek güçlerini satarak yaşamda kalmaya çalışan” nitelikleri ile işçi sınıfının bir parçası olduklarını görebilmeleri ve tekrar “Ekmek İstiyoruz, Gül de” diyebilmeleridir.

Kaynaklar

1. Sol Meclis Sağlık Komisyonu (2003) Sosyalist Türkiye’de Sağlık, İstanbul: Nazım Yayınevi.
2. Jessop, B. (2002) The Future of the Capitalist State, Cambridge: Polity Press.
3. Dedeoğlu, S., “Avrupa’da Göçmen Kadın emeği ve Refah Devleti”, Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?, Sosyal Araştırmalar Vakfı ve Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul, 2008;221-232.
4. Aguiar, L.M. & Herod, A. (2006) (der.) The Dirty Work of Neoliberalism: Cleaners in the Global Economy. Oxford: Blackwell,2006.
5. Gökbayrak, Ş., “Refah Devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar”, Çalışma ve Toplum, 2008; 2, 55-82.
6. Hardt, M. ve Negri, A. (2004) Çokluk: İmparatorluk Çağında Demokrasi ve İmparatorluk (çev. B. Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı.
7. Castells, M., The Rise of Network Society, Oxford: Blackwell, 1995.
8. Belt, V. “A Female Ghetto? Women’s Careers in Call Centres”, “Call Centres and Beyond: The HRM Implications” konferansında sunulan tebliğ, Kings College, University of London 2001.
9. Özkaplan, N., “Duygusal Emek, Kadın İşçi/Erkek İşçi”, Çalışma ve Toplum, 2009; 2, 15-24.
11. Sennett, R., (1998), The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism, WW. Norton & Company.
10. Sosyal-İş (2010) 8 Mart’ın 100. Yıldönümünde Türkiye’de ve Dünyada Kadın Emeği ve İstihdamı Raporu <http://www.ivmedergisi.com/files/belgeler/SosyalsKadinRaporu.pdf> (erişim tarihi: 25.04.2010).●

Dipnotlar

*Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde Mayıs, 20-23, 2010’da gerçekleşen Kadın Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları, II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongre’sinde sunulan tebliğe dayanmaktadır.

**Hatırlatmak gerekirse, “Ekmek ve Gül”, aynı zamanda, İngiliz yönetmen Ken Loach’un taşeron kadın temizlik işçilerinin emek süreci deneyimleri ve örgütlenme pratiklerini anlattığı filminin adıdır.